

Szalay Károly

Emléktöredékek Hatvany Lajosról

Egyetemista korunkban végigjártuk Dévényi Ivánnal a Nyugat még élő nagy nemzedékét, hogy szellem idéztessük ama korszakot, s főleg Karinthy. Füst Milán, akinek máskülönben minden óráján, sőt egyeztetéses Hamlet szemináriumán is részt vettünk, megneheztelt, hogy nem órola, hanem Karinthyról kérdezzük. Emlékirataihoz utasított, amelyekben csupa szépet és jót írt Karinthyról. Talán csak annyit mondott, hogy sógornőjét, Helfer Tercsikét, negyedik polgárista korában, mint házitanító korrepetált Karinthy. Tehát baráti-családi kapcsolatban lehettek egymással. A Petőfi Múzeum birtokában van az a térkép, amit a „házitanító” színezett ki és saját kézzel írta be a vármegyék és nagyobb városok nevét, - a történelmi Nagymagyarországról van szó, persze.

Megnyilvánulásából arra következtettünk, hogy megsértődött régi barátjára, mert ungorkodónak találta a róla írott paródiát.

Ezután kerestük föl Heltai Jenőt, akit János bácsinak kellett szólítanunk, mert kikeresztelkedett, s a keresztségben a János nevet kapta. Homályosan úgy rémlik, hogy komolyan vette keresztyéni mivoltát, ami azért érdekes, mert Bécsben élt unokatestvére viszont a zsidó öntudat, a cionizmus, és egy független zsidó állam megalakulásának lelkes híve volt. János bácsi jovialis öregúr volt, a tizenkilencedik századból, fotelszerű karosszékekben ült, mintha éppen akkor tolták volna át a Pozsonyi útra, Gyulai Pál Egy régi udvarház utolsó gazdája méltatlanul elfeledett, kiváló regényéből.

Halála előtt néhány esztendővel, tehát erősen élete alkonyán jártunk nála, s noha túlsúlyos volt, mégis úgy mondanánk, hogy rossz bőrből találtuk. Ahogy Karinthy írta róla: „Az ifjú drámaírók bölcs nesztorja” mosolyogva fogadott bennünket pőfékelő pipája mögül. Karinthyról ő sem mondott valami érdekeset: ő az operett és kabaré világában élt, kisregényei és komédiái hallatlanul népszerűek, remek, könnyed humora elbűvölt mindenkit, de nem tudott mit kezdeni Karinthyval sem a groteszkbe hajló szellemességével, sem korszakalkotó jelentőségű modernségével. Arra viszont fölívta a figyelmünket, tévedünk, ha azt hisszük, hogy a huszadik századelő legkiválóbb alkotói valóban „nyugatosok” lettek volna. Adyt mérhetetlen költekezés folytán láncolta a Nyugathoz a „mecénás Hatvany”, de legjelentősebb műveit nem oda írta, mint ahogyan Füst Milán, Kosztolányi, Móricz, de Tersánszky, Krúdy és a többiek sem nyugatos írók voltak. Legfeljebb társutasok olykor, a korszak másodvonala volt nyugatos, alatta a folyóiratot értve. Azt nem mondta ugyan, hogy ő sem tartozott ama körbe, de nem volt nehéz kitalálnunk gondolatainak célzatosságát.

Ha lehet, még bölcsőbb volt élete alkonyán, mint ifjabb korában. Ama kevesek közé tartozott, akik nem sértődtek meg Karinthyra így írtok ti-je miatt, annak ellenére nem, hogy voltaképpen nem is írt róla valódi irodalmi karikatúrát, inkább humoros szisszenetet. Erről beszélgetve Ivánkával döbbsentünk rá, hogy lám, lám, egy a másik, valóban korszakos jelentőségű íróról, Szabó Dezsőről sem írt Karinthy paródiát, az a szenzációs „poénje” viszont, hogy Szabó Dezső „világnezet parancsnok s.k.” arról árulkodott, hogy elismerte az írónak a magyar irodalomra gyakorolt elementáris hatását.

Ha jól emlékszem, Heltaival egy házban, vagy legalábbis a szomszédban lakott Hatvany Lajos. Az akkori illemnek megfelelően nem telefonon, hanem levélben kértünk tőle találkozót, s postafordultával jött a válasz: ekkor és ekkor szívesen lát.

Ady és Kosztolányi, Babits és József Attila barátja azonnal válaszolt, nekünk, senkiházi egyetemistáknak! Ivánkát megrendítette az irodalomtörténeti pillanat jelentősége, az egész nap feszült várakozásban telt el, s szorgalmasan készült Hatvany Lajosból. Teljesen fölőslégesen, mint később kiderült, jóformán szóhoz sem jutottunk.

Vagy tíz percet az utcán toporogtunk, mert korábban érkeztünk, s fél perccel négy óra előtt indultunk föl a lépcsőn. Az épület homlokzata és a lépcsőház is tökéletes állapotban volt, s fényűzően megépítve, márvány, kovácsoltvas, vörös kókusz szőnyeg, tisztaság és tenyéryni vakolat sem hiányzott, a lépcsők kiváló állapotáról nem is beszélve.

Pontban négykor becsöngettünk.

Házvezetőnőt vagy titkárnőt vártunk, meglepetésünkre azonban maga Hatvany nyitott ajtót. A félhomályban csak hajlott alakja derengett föl, fehér inget viselt és világos pantallót, nyitott, lebegő szárnyú, rozsdabarna házikabátot, fényes selyem mandzsettával és nyakszegéllyel. Az első pillanatban azt hittük, eltévesztettük az ajtót, mert olyan kísértetiesen hasonlított Füst Milánra. Betessékelt bennünket a félhomályos előszobába, és egy kétszárnyú, sötétbarna tölgyfaajtón át vezetett be az alighanem ebédlőbe. A nagy, ovális ebédlőasztalon motívumokban gazdag kárpit szőnyeg feküdt, sarkai épphogy lelógtak az asztal pereméről. Ivánka, pedig, aki elképesztően művelt volt, talán csak zenében nem, rögtön kiselőadásba fogott a flandriai meg a francia kárpitszővő műhelyekről. Láttam Hatvany arcán a meglepetést, alighanem bugyuta, kis vidékről fölkergetett, komcsi ál-egyetemistákra számított, s ímhol a kis ceglédi senki a flandriai gobelinművészetéről tart kiselőadást kapásból. Akárhová mentünk Ivánkával, mindig ezt művelte, s mindenkit lenyűgözött tudásával. Azért fontos ezt megemlítenem, mert a meglátogatott művészek, tudósok (írókhoz alig mentünk)

bizalmát fölkelte, s eszmeviláguk, szellemiségük, értékítéleteik legtitkosabb kapuit nyitották föl előttünk. Hatvanyról azt híresztelték, hogy minden előzékenysége és udvariassága ellenére is zárkózott, tőle ugyan aligha tudunk meg valamit, bizalmatlan, nagyon tart a besúgóktól. Az ebédlő falain testvére, Ferenc nagyméretű festményei. Korai korszakából származtak, világítóan testszínű aktjai élesen bontakoztak ki a szoba homályából és a festmények sötét tónusú hátteréből. Villogóan fehér testszín, de csupa pirosposztság arc, igencsak telt húsú női alakok, amelyek abban különböztek Rubens aktjaitól, hogy az előbbieken sima és feszes bőrrűk és ráncatlanok voltak. Mintha levegőt pumpáltak volna a bőrrűk alá.

Hatvanyt nem zavarta, hogy báméskodunk, bár igyekeztünk titkolni kíváncsiságunkat. Majd egy idő múltán megjegyezte: nem szeretem ezeket az aktokat, noha legkedvesebb testvérem festette őket. Már megszületésük pillanatában is korszerűtlen ízlésben fogantak, nem azért, mert naturalisták, hanem inkább azért, mert voltaképpen nem is azok, csak úgy tesznek, mintha. És látják, a kemény naturalista aktokat lágyan megfestett, de sötét impresszionisztikus környezet öleli körül. Ez is önellentmondás.

Tapintatosan, anélkül, hogy durván megzavarta volna báméskodásunkat, beteretl bennünket dolgozószobájába. Emlékeim szerint egy udvarra néző ablakú, ugyancsak homályos szobába. Utólag földévezve a látogatást, nem tudom eldönteni, hogy így képzelgek, vagy valóban a szobák voltak homályosak. De amire világosan emlékezem, az az ablak előtt álló kicsiny asztal, s az ablakon beszűrődő fény, az asztalon, az akkori viszonyokhoz mérten is régimódi írógép, amelyből legalább fél méter hosszú, összeragasztott papírkigyó lógott ki. Csudálkozásunkra megmagyarázta, ha újabb adatot kap, azt betoldja a már elkészült szövegbe, a megfelelő helyre, mégpedig úgy, hogy szétvágja, és újra összeragasztja. Mutatott egy másik tekercset, az legalább kétméteres lehetett, mindenesetre az egyik végét a feje fölé emelte, miközben a másik vége a lábszárközépig ért.

- Mi ez? – kérdezte Ivánka álmétkodva.

- Ez? Petőfi-életrajz. Ezen dolgozom már évek óta, ez köti le minden energiámat és időmet.

1950-ben járhattunk nála vagy 1951-ben. A Petőfi-életrajz 1957-ben jelent meg, tehát megsaccolható, mennyit dolgozott rajta. Megnéztem a legújabban kiadott Magyar Nagylexikont, hátha közelebb jutok az igazsághoz. Valójában távolodtam tőle, mert téves adatot közöl. Az 1963-as Irodalmi Lexikon szerint 1955-1957 között jelent meg öt kötetben. Nekem az 1967-es második kiadás van meg; az első kiadás 1955-ös előszava szerint, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Főbizottsága jegyzett, azt mondja, hogy több évtizedes munka eredménye ez a mű, „heroikus egyéni vállalkozásként”. Mentegeti az írót, hogy magányosan, a „magyar tudományos közéletől elszakadva”, nehéz körülmények közepette állította össze anyagát, s ezért tér el az akadémiai irodalomtudományi kiadványok megszokott jellegétől. Vagyis nehezen mondható marxista jellegű munkának.

Annyira érdekelte Petőfi, s annyira benne élt a munkában, hogy leültetett bennünket, s mintha ott sem lettünk volna, folytatta a gépelést. Majd részleteket olvasott föl belőle. Elragadtatottan újságolta, hogy milliányi adatot komponált, vagyis szótt össze. Megjelenése után fél évszázaddal kijelenthetem, hogy ez a mű minden korok és minden irodalomtörténetek legkülönösebb alkotása. Ma is kedvenc olvasmányom.

Ránk sötétedett, villanyt gyújtott, ide-oda kapkodva szemelvényeket idézgetett, s szorongva leste-figyelte, elámulunk-e, kellő hódolattal adózunk-e művének? Majd hirtelen felém fordult és azt mondta:

- Mäskülönben a kegyed neve is szerepel a Petőfi szövegek között!

Először is. Ha manapság valaki tízszer találkozik másvalakivel, akkor sem jegyzi meg a nevét, még ha fontos személy is az illető. Ő pedig az első röpke találkozásunkkor emlékezett semmitmondó nevünkre. Másodsor. A több ezernyi név között emlékezett egy Szalay Károly nevű személyre. Harmadsor. A milliányi papírtekercs közül, a harmadik vagy negyedik kísérletre rátalált a keresett szövegre. És fölolvasta. (Amit én most az 1967-es kiadásból másolok ide.) „Mire 1907-ben, tehát hatvan esztendővel Petőfinek a Neumann-házban átélt szerelmes élménye után föllép Portir Lajos, hogy a mondának lélektanilag elfogadhatóbb fordulatot adjon. Mert az öregúr azt mondta Szalay Károlynak, hogy Petőfit Koren sógornőjével, tehát Júlia testvérhúgával gyakran látta egy kis lugasban üldögélni.”

És diadallal nézett rám.

Ennek a kis szövegcsének és epizódnak több olvasata is lehetséges. Először az, hogy Hatvany elképesztő emlékezőtehetséggel volt megáldva. Másodsor, asszociációs készségét dicsérte a történet, hogy először járva nála, rögvést azonosított két nevet, harmadsor pedig az, hogy a harmadik kísérletre meg is találta a szöveget az ezernyi tekercs között. És végül: micsoda filológiai bravúrt vitt végbe azzal, hogy minden föllelhető adatot fölhajtott Petőfiről, nevezetesen Szalay majd fél évszázaddal későbbi cikkét is az Egyetértésben.

- Ez a Szalay az én nagyapám is lehetett volna – jegyeztem meg. Hatvany szemöldökét érdeklődve fölhúzta.

- Hogyhogy? Mi volt a nagyapja?

- Eredetileg, fölszentelés előtt kiugrott ferences szerzetes, máskülönben klasszika-filológus, főgimnáziumi és főiskolai tanár, közvetlenül a kultuszminiszterhez tartozó, országos főfelügyelője a latin nyelv tanításának.

- Miért mondta, hogy csak lehetett volna?

- Mert 1896-ban meghalt. És hogy még egy mulatságos adalékkal szolgáljak önnek, a latin-görög szakos nagyapám nem tudott anyanyelvén beszélni újgörög nagyanyámmal, mert egyikőjük nem értette az új, másikuk az ógörög nyelvet. Hallatlanul tetszett neki, hogy a görög nyelv professzora nem tudott szót váltani görögül, görög anyanyelvű feleségével. Ezt a tényt ismételte, ízlelte. A fejét csóválta tetszésnyilvánításként. Majd Ivánkához fordult.

- És önnek, uram, van hasonló jó története családjáról?

Ivánka, amikor saját magáról vagy családjáról volt szó, mindig szerényen hallgatott. De nem úgy én.

- Az igazi csemege az ő családja története. Apja horthysta katonatiszt volt, igazi huszár ezredes, s amikor a zsidótörvényekkel együtt hoztak egy rendelkezést, hogy katonatisztnek nem lehet zsidó felesége, az apja kihallgatást kért a hadügyminisztertől, díszegyenruhába vágta magát, első világháborús kitüntetéssel, s díszkardját a miniszter asztalára helyezte. Azt mondta:

- Excellenciás uram, visszaadom mesterségem címerét és lemondok tisztí rangomról. Mert én egy olyan hadseregben nem vagyok hajlandó szolgálni, amelyik megszabja nekem, hogy ki lehet a feleségem.

A miniszter fölállt íróasztala mögül, odalépett Dévényi papához, kezét fogott vele és azt mondta:

- Sajnálattal elfogadom lemondását, és mivel már nem tagja a hadseregnek, mint civilnek mondhatom, igazat adok önnek. Én sem tennék mást az ön helyében.

Hatvany ezt a történetet is borzasztóan élvezte, Ivánka dühöngött, mert szerinte kiszíneztem az eseményt. Holott az apja mesélte így el nekem. Hatvany közbeszólt:

- A lényeg igaz?

Ivánka bólintott.

- Akkor pedig nem tiltakozhat. – Én pedig folytattam:

- De a csattanó ezután jön. Ivánka apja, mint volt katonatiszt, visszavonult Ceglédre és kicsi gyümölcsösében alma-termesztésből élt. Senki sem bántotta. De a fordulat éve után, mint horthysta katonatisztet üldözni kezdte a szocialista hatalom, vegzálták, Ivánkát pedig kizárták az egyetemi pártszervezetből, mint horthysta katonatiszt fiát.

A cukorbáró – így gúnyolták azok, akiket jobbra támogatott – hirtelen elkomorult, és gyorsan másra terelte a szót. Visszagondolva ama délután beszélgetéseire, máig sem tudom biztosan eldönteni, mi nem tetszett Hatvany Lajosnak az általam előadott történetből. Hiszen kiváló humorérzékéről akkor is, másutt is tanúbizonyságot tett, lehetetlennek tartottam, hogy a Dévényi család történetében ne ismerte volna föl ama rendszer bizarr karikatúráját. Végül is Kardos György, a Magvető igazgatója, volt katonai elhárító parancsnok-helyettes, akinek elmeséltem a történetet, azt mondta:

- Naiv vagy. Természetesen azt hitte, hogy provokátorok vagytok. Hatvany Lajosnak minden hatalommal baja volt, s Hatvany félt. Te pedig világ életedben fejfel mentél a falnak.

Kuriózusként írom csak ide, hogy az általam említett két kötetes Petőfi életrajzot, Hatvany halála után, a Magvető adtak ki. A kötet kolofonban föltüntetett felelős szerkesztője maga az igazgató, Kardos György volt. Akkor én még a televízióban dolgoztam, tehát szóba sem jöhettem volna, mint a Petőfi életrajz szerkesztője. De ami igaz, az igaz. Ez a könyv nem tartozott voltaképpen a kiadó profiljához. Vagy az Akadémiai kiadó, amely az első kiadást kiadta, vagy a Gondolat, de még a Szépirodalmi is logikusabb megjelentető lett volna. Annál is inkább, mert Illés becsülte Hatvanyt, adott arra, hogy róla is jó véleménnyel legyen a „cukorbáró”; megküldte neki könyveit, meghívta színházi műveinek bemutatóira. Honnan tudom ezt? Hatvanyhoz haláláig el-eljártam, s talán 1960-ban lehetett, hogy azzal búcsúzott: Illés Endre meghívta a Türelmetlen szeretők bemutatójára. Két jegyet is küldött neki, de semmi kedve sincs elmenni az előadásra, mert olyan unalmas és tehetségtelen drámaíró Illés. Ha nem lenne Vas István, meg Aczél barátja, aligha mutatnák be ilyen mennyiségben színdarabjait. Mondja meg neki – tíz év ismeretség után is magázott, csak bizalmatlansága enyészett el -, mondja meg neki, hogy nálam járt, s nagyon rossz egészségi állapotban talált, hazudhat is, mondja azt, hogy elküldtem magát, mert annyira nem jól éreztem magam.

1969-től 1985 végéig voltam a Magvetőben Kardos munkatársa, s azokból az időkből úgy emlékszem, hogy azokat a kéziratokat szerkesztette meg, vagy legalábbis vállalta föl saját nevével a szerkesztést, aminek a kiadásából esetleg baja lehetett volna lektorainak.

De 1967-ben? Egy Hatvany Lajos által írott és már korábban megjelent Petőfi életrajz második kiadásából kinek mi baja származhatott volna? Gesztust sem tehetett az írónak, hiszen Hatvany már hat esztendeje halott volt.

Visszatérve az 1950 körüli első látogatásra, a hirtelen kínossá vált beszélgetést felesége oldotta föl, ezüst tálcán teáskannát, kínai porcelán csészéket, cukortartót, citromot, amit akkor már nem lehetett kapni Magyarországon, tejes bögrét és aprósüteményt hozott be.

Besötétedett, illendően fölálltunk és búcsúzni kezdtünk. Én is, Ivánka is szentül meg voltunk arról győződve, hogy többet nem áll szóba velünk Hatvany, de az ajtóban azt mondta: Te jóisten! Maguk Karinthy miatt jöttek, s egy szót sem szóltam róla. Holnap ugyanebben az időben várom magukat, s esküszöm – egyik kezét a mellére téve, másikkal két ujját magasba emelve – csak Karinthy lehet a téma.

Másnap.

Végighaladva ismét az ebédlőn, testvére, Ferencre emlékezve ezt mondta:

- Kevesen tudják róla, hogy mint műgyűjtő az első közé tartozott. Micsoda képei voltak! Tintoretto, Greco, Ingres, Delacroix, Courbet, Manet, Picasso! Csak azok maradtak meg közülük, amiket a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozott. A gyűjtemény java vagy Nyugatra, vagy Keletre került hadizsákmányként. Legalább is így hírlík. – Tette hozzá.

Azt meg már csak én említtem, hogy unokatestvérük híres „keleti” gyűjteménye és Hatvany Józsefné európai mértékkel mérten is hatalmas porcelán kollekcója is orosz hadizsákmányként került a Szovjetunióba. Hatvany csak annyit jegyzett meg, hogy tegnap Önök sógornóm megmaradt porcelánjaiból itták a teát. Olyan nyugodtan, higgadtan, szinte közömbösen beszélt a Hatvany család példátlan kifosztásáról, hogy elámultam. Végül is az üldözöttek, akik túléltek a náci borzalmakat, hiszen Ferenc is élt még az ötvenes években, élt Bertalan, Hatvany Józsefné is: ez a náci által üldözött család a legnagyobb csapást „fölszabadítóiktól”, a szovjetektől szenvedte el. De erről sem nyilatkozott Hatvany. Ivánka félénken megkérdezte, hol és hogyan vészelték át a háborús idöket, de e kérdés elöl is kitért. Később támadt az a gyanú, hogy Hatvany gyűlöli jelenét, inkább a múltban, mintsem az ötvenes években él gondolatban, s azt vélelmeztem, hogy szenvedélyes Petöfi kutatásai is voltaképpen menekülés számára a múltba, a kimondhatatlanul gonosz jelenből.

Sokadik találkozásunk és beszélgetéseink után alakult ki bennem az a kép a Hatvanyokról, hogy egy letűnt és örökre elveszett világ legértékesebb képviselői voltak a családtagok, s különösen Hatvany, aki Thomas Mann-i értelemben európai polgár volt, bárói címe csak álca, műveltsége európai, több nyelven beszélt, de főleg olvasott és írt, és ugyanakkor mélységesen magyarérezelmű volt. Megnyilatkozásaiból kiderült, hogy rajongott a magyar múltért, s noha frissen asszimilált volt és úgazdag, szellemében, értékrendjében azt a benyomást keltette bennem, mintha Árpádékkal jött volna be a Vereckei-hágón. Európai kultúrának és magyar szellemiségnek ezt a csodálatos szimbiózisát ismeretségi körömben csak Németh Lászlónál, Bartha László festőművésznél, Kolozsvári Grandpierre Emilnél, Szentkuthy Miklósnál, Bóka Lászlónál, Remenyik Zsigmondnál, Kassák Lajosnál, Illyésnél, a történész Hajnal Istvánnál és persze Dévényi Ivánnál találhatam meg, félve írom ide ezt a névsort, félve, hogy kiket hagytam ki rögtönzésemben. Hozzáteszem azonban, hogy e két kultúra ötvözete mindöjüknél más és más karaktert nyert, egyéniségük meghatározta műveltségüket és érzelmeiket, s csak sajnálni tudom, hogy ennyire leszűkítem ezt a névsort, hiszen említhetném Illés Endrét, s tanáraink közül Halász Józsefet, Gulyás Istvánt vagy Iván Jánost is, mindannyian piarista papokat.

Ezt a kitérőt csak azért tettem, hogy a magyar értelmiségnek volt egy csodálatos tenyésztete, amit 1945 óta az egy-párti diktatúra kiirtott, és akik közül, legalábbis az általam említettek, már nem élnek. Az a szomorú, hogy ez a klasszikus értelemben vett nemzeti polgári szellem ma már kiveszőben van, holott a kettő megtermékenyíti egymást, európaiság földűsul a magyarságtól és viszont.

Csak sajnálni tudom, hogy akkor még nem volt általános a magnózás, bár kétlem, hogy Hatvany megengedte volna használatát, annak ellenére, hogy szinte napról-napra egyre jobban bizalmába fogadott bennünket.

Szóval beültünk ismét a kis dolgozószobácskába, s Hatvany rejtélyes mosollyal vett elő egy paksamétát, s kihúzva belöle egy levélborítékot, sokatmondóan nézett ránk.

- Szóval Karinthy. Mára készülttem és előkutattam egyik levelét. Fölolvasom.

Szóról szóra nem tudom idézni, de aki pontos szöveget akar, megtalálhatja valamelyik múzeum kézirattárában, ahová a Hatvany hagyatéka került. Valami ilyesmi lehetett a szöveg: Kedves Laci! Nagy bajban vagyok. E levél átadójának adj húsz koronát, megadom. Legalább mi, zsidók tartsunk össze. Frici.

Diadallal nézett ránk. - Na, mit szólnak hozzá? – kérdezte. S mivel nem tudtunk mit szólni, ő szólt helyettünk. – Hát Karinthy pénzhétsége! A tarhálás nagymestere volt. Még a hitét is képes volt eladni húsz koronáért.

E megjegyzésben az az érdekes az utókor számára, hogy akkor még kevesen tudták, Karinthy valóban zsidó származású volt. Kutatásaim során sok emberrel beszéltem, leveleztem, rokonaival is, Párizstól Skandináviáig, sőt Pápua-földig, de senki nem tudott erről, vagy ha mégis, nem akart róla beszélni. Még keresztlánya, Vitéz Vera is azt hangsúlyozta ki leveleiben, hogy meggyűlölte Európát, az „emberevők” között sokkal több emberséggel találkozott, mint a humanista Európában, de erről ő sem szólt. Az ő tudatában Karinthy „keresztapa” volt. De skandináviai rokonai sem tudtak erről vagy nem beszéltek róla. Sőt egyik odavalósi és már ott született unokahúg-féléje, megnyert egy svéd vagy norvég lap-pályázatot, a „gyökerek” jelisével, utalva ezzel az amerikai néger író Gyökerek című könyvére és származáskutatására, szóval a lap fotóriporterével és újságírójával Magyarországra jött, végigjárta Karinthy életének állomásait, s köztük első helyen szerepelt a Deák téri evangélikus templom, ahol Kossuth gyermekeit és Karinthyt is megkeresztelték. A Nyugaton élő Karinthy rokonságnak tehát ez a templom volt a legfőbb családi rekvizitum.

Visszatérve Hatvanyhoz és a Karinthy levélhez. Egyszerűen link alak volt – mondta Hatvany -, nem ismerte a pénz értékét, szórtá, mint a fene, s ebben hasonlított Adyhoz. Egyszerűen nem igaz, hogy Aranka hajszolta adósságokba. Könnyelmű alak volt, amit persze én nem elmarasztalóan mondok róla. Sőt, talán irigységgel eltelve. A magamfajta mindig arra vágyott, hogy olyan felelőtlenül éljen, mint a Karinthy-félek. A mai pénzéhes és pénz-centrikus világban dicséretes, hogy voltaképpen nem ismerte a pénz értékét. Apropó, Ady. És zsidó.

Egy alkalommal a New York kávéházban ültem, nem messze tőlem, az ablaknál Ady. Ki tudja, hányadik kávéját itta,

sietősen írt valamit, s ilyenkor köszönni is tilos volt neki. Úgy kellett tennünk, mintha ott sem volna, s mi nem is léteznénk.

Egyszer csak nyílik az ajtó (forgóajtó?), s szinte bebukik Tóth Béla, a századvég és a századelő egyik legfurább figurája, aki anekdotáival Jókai és Mikszáth mellé tornázta föl magát. Tudtuk mindannyian, akik ott ültünk, hogy nemrég zajlott közte és Ady között egy durva sajtóvita. Tóth kegyetlenül megtámadta Adyt, a maga konzervatív módján magyarulalannak, vallástalannak, erkölcsstelennek bélyegezte.

Ady föl sem nézett papírjai közül. Tóth megszeppent, amint észrevette a kreol bőrű, nagy, diószemű költőfejedelmet. Egy pillanatra megállt, hogy visszaforduljon, de amint lépett volna ki, Ady rápillantott és begörbített ujjával intett neki, mintegy jelezve: ide hozzám!

Tóth Béla odasompolygott Ady asztalához, és alázatosan megállt előtte. Korántsem olyan magabiztossággal, ahogyan írásában megtámadta.

A költő halkán beszélt, Tóth Béla alázatosan hallgatta. Aztán befejezván beszédét, kézlegyintéssel elküldte az asztaltól. Tóth Béla távolabb leült, lángoló arccal, és a kávéházban található valamelyik újság mögé bújt.

Aztán Ady elment. Konflist hívatott, pontosabban konflisa egész nap, éjjel-nappal ott állt a kávéház előtt, egy vagyónába került, hogy csak az ő rendelkezésére álljon, csak őt szállítsa.

Én pedig gyötörtetve a kíváncsiságtól, odamentem Tóth Bélához és faggatni kezdtem, mit mondott neki Bandi?

Hellyel kínál, de szabadkozott. Semmiképp sem akarta elárulni, miről beszélt neki a költő. Rákérdeztem.

- A legutóbbi vitákról volt szó?

- Igen – válaszolta.

- És mit mondott? – Pont a vitáról vallott nézetére voltam kíváncsi, mert meg voltam győződve, hogy nem írt meg mindent, amit gondolt.

Hosszas gyözködés után Tóth Béla megtört.

- Hát jó. Elmondom, de maradjon köztünk. Rettenetesen nekem jött. Valósággal lebarmozott. Rád célozva azt mondta, látod ott azt a zsidó bárót? Nem elég, hogy anyagilag is támogat, hanem erkölcsileg is kiáll mellettem. Ti pedig, díszmagyarok, díszkeresztyének, lassan sportot úztok abból, hogy engem, mindannyiótoknál jobb magyart és igazabb Istenhívót egyfolytában gyalázzatok. Ti nem tudjátok elviselni, ha valaki különb nálatok. Bezzeg a zsidók tenyerükön hordoznak, pedig tudják, hogy megvan róluk a véleményem. Ők ragaszkodnak hozzám, pedig nem tartozom közéjük. Ti kilöktök magatok közül, hitvány irigykedéseitekben. Ezekben a zsidókban több a keresztényi szeretet, mint bennetek. Ők megbecsülik a tehetséget, akkor is, ha nem belőlük származik. Ti meg!? Ti vagytok a magyarság sírásói, korlátolt vakságotokkal.

Figyeltem Hatvany Lajos arcát, miközben mesélt, de az érzelmi megindulásnak a legkisebb jelét sem láttam rajta. Észrevette kutató tekintetem. Most elmosolyodott.

- Szegény Tóth Béla, roppant kínosan érezhette magát. Arra gondolhatott, hogy megbánt azzal, ha megmondja: Adynak főntartásai voltak a zsidókkal szemben. Én ezt nagyon jól tudtam. Tudtam azt is, hogy mi a baja velünk. A felekezeti, mondjuk úgy, a konzervatív nemzeti oldal kiszolgáltatta őt nekünk, zsidóknak. És ezt a kiszolgáltatottságot nem bírta elviselni. Mérheterlen nemesi göggyében szenvedett attól, hogy bárkinek a függésében éljen. Pazarló életmódjáról leszokni nem tudott, a nemzeti konzervatív oldal pedig nem karolta föl, erkölcsileg sem, nemhogy anyagilag. Kész örület – mondta Hatvany -, hogy még a Petőfi Társaságba sem választották be: a mindenkori kormányok, például Tisza István sem nyúlt a hóna alá. Ezért volt dühös Tóth Bélára és minden magyarra. Mert anyagi kiszolgáltatottságát a korlátolt, önző és ostoba magyarok számlájára írta.

Az volt a benyomásunk Ivánkáival, hogy Hatvany szívesen vette látogatásainkat. Elsősorban azért, mert Ivánka elbűvölte. Mindent olvasott és mindenkiről tudott valamit. Amit Hatvany élvezettel egészített ki. Hamar rájöttem arra, hogy kérdezni kell a nagy öreget, sőt konkrétan rákérdezni arra, ami érdekel, mert ha nem, azonnal elkalandozik. Hatvany szerette Karinthyt, de csak mint kedves bohémet, bohócot, aki arra ítéltetett, hogy a társaságot szórakoztassa. – Az elmúlt évszázadokban – mondta Hatvany – a magyar főúri portákon mindig található volt egy úgynevezett házi lengyel. Afféle léhűtő, aki sokféle tehetséggel megáldva járt kastélyról kastélyra, és főleg téli estéken szórakoztatta az úri családokat. Karinthy is ilyen hivatásos szórakoztató volt.

Azt hiszem, Ady lekicsinylő hatására paródiáit sem méltányolta igazán. Elmondta, Ady nem sokra becsülte Karinthyt, mérheterlen göggyében megsértette őt Karinthy róla írott paródiáival. Gyermeteg, erőltetett, rosszindulatú karikatúráknak tartotta őket. Velük szemben Muller és Roboux francia paródiáit magasztalta. – Honnét tudta megítélni a minőségüket – vettem közbe -, hiszen Ady nem is tudott franciául, de úgy semmiképpen sem, hogy finom árnyalatokat érzékelhetett volna. – Ady zseni volt – válaszolta Hatvany -, s a zseninek különös adottsága, hogy arra is ráérez, amit nem tud. Frici máskülönben hihetetlen tudatossággal írta karikatúráit. Minden leírt sora mögött volt valami hátsó szándék. Akit föl akart emelni, azt viccesen fölmagasztalta, akit le akart minősíteni, azt tréfálkozva megemmisítette. Rólam írott paródiái például sugározzák fondorlatos gondolkodásmódját. Úgy vélte, jobb, ha egy potenciális mecénást

nem sért meg, erről szóltak a rólam írott karikatúrák, amelyek kifejezetten magasztaltak, de ezért mindig benyújtotta a számlát, örökösen kölcsönkért és sohasem adta meg a kölcsönt.

Arra a kérdésemre, hogy mit szóltak a többiek a róluk írott paródiákhoz, azt válaszolta, hogy majdnem mindenki megsértődött. Amiből az derült ki, hogy minden író, költő többre tartotta magát a valóságos értékénél. De legfőképp azok sértődtek meg, akikről nem írt Frici. Olybá vették ezt, hogy kiostálta őket a magyar irodalmi életből, és ebben volt is valami igazság. De hadd tegyem hozzá rögtön, Karinthy hihetetlenül nyíltszívű és jóindulatú volt író társaihoz. Kezdetben Adyt is sokra tartotta, csak Ady halála után alkotott frontot Kosztolányival és a háttérbe húzódó Babitscsal Ady ellen. Ennek azonban az ő esetében nem a szakmai féltékenység volt az oka, hanem az, hogy Ilonát és Arankát is megkapta Ady. Nem volt elég, hogy nagyobb zseni volt, mint ők, a tetejébe még nőügyekben is lekörözte őket. Még a húszas évek végén, a harmincas évek elején is Ady-gyűlöletükről voltak ismeretesek, ám később ez a nemtelen indulatuk lassan elenyészett.

- És milyen volt a kapcsolata Molnár Ferencsel? – kérdeztem könyörtelenül.

- Mint embert, kedvelte Molnárt. De valósággal belebetegedett Molnár színpadi sikereibe. Nem is annyira a sikereibe, hanem színműírói zsenialitásába. Karinthy mindenáron drámaíró szeretett volna lenni, darabjai azonban mindig kudarcot vallottak. Nem a tehetség, hanem a szorgalom, a kitartás hiányzott belőle. Zseniális darabot írhatott volna, ha csak egyszer néhány napot egyhelyben tudott volna maradni, és tervet készített volna ahhoz, amit meg akar írni. Molnár úgy dolgozott, mint egy banktisztviselő. Beosztással és megszabott munkaidővel. Erre Karinthy képtelen volt. Tudta ezt ő is, s saját gyöngesége miatt irigykedett Molnárra, de nem viseltetett iránta kifejezett rosszindulattal, annak ellenére mondom ezt, hogy írásában egyfolytában cikkekkozta Molnárt. A furcsa kettőjük kapcsolatában az volt, hogy Molnár a színpad világlejedelmének tartotta ugyan magát, de pontosan tudta, hogy a kortársak között Ady, Móricz és Karinthy a valódi zseni. Pedig mára elfeledték Molnár remek karcolatait, újságtárcáit, a Karinthy-humoreszkek előzményeit, amelyek Rákosi Viktor, Ambrus Zoltán és Karinthy között az átmenetet alkották. Az Újlipótváros szatírját senki sem írta meg olyan kiválóan, mint Ambrus és Molnár. Gábor Andor is, Karinthy is tett rá kísérletet, de abba is hagyták, mert fölismerték, őket nem tudják fölülmúlni ebben a témakörben.

Hatvanynak köszönhettem gróf Bethlen Istvánét. Ő küldött el hozzá, és előtte még levelet is írt neki érdeklődésben, biztosítva őt megbízhatóságomról. Hatvany hívta föl rá a figyelmemet, hogy Bethlen Istvánné szervezte meg Karinthy stockholmi útját, az ottani magyar követ által, és ő indított pénzgyűjtési akciót Olivecrona honorálására és Serafiner kórházbéli ápolására.

Levélben jelentkeztem be a grófnőnél, s levélben válaszolt azonnal. Egyszerűen örület az, hogy mi, mai emberek milyen elképesztően modortalanok vagyunk, nem gögből, mert már gögre sem futja tehetségünkben.

Valahol a Múzeum körüton lakott egy sötét, szűk, kétszobás udvari lakásban, túlszűfolva bútorokkal. Volt valaki házvezetőnője, aki beengedett, s rögtön teát szervírozott, ezüst tálcán, szinte áttetsző porcelán csészékben.

Az öregasszony megtörten ült fotelbe süppedve, törékeny termet, csupa feketében, csak arca és keze világított, a teste pedig valóságos asztrálisté lényegült át. Engem egy Rippl-i öregasszony-festményre emlékeztetett.

Az első mondata ez volt:

- Ezt a tálcát Karinthy is látta, és gyakran teázott ezekből a kínai csészékből délutánjaimon.

Amikor ezeket mondta, valósággal átszellemült az arca. Karinthy elbűvölte és ettől az érzéstől két évtized múltán sem tudott szabadulni. Tőle tudtam meg, hogy Karinthy úgyszólván sohasem politizált, igaz, a grófné teadélutánjain főleg írók, művészek, orvosprofesszorok voltak jelen. Elmondta kik, de följegyzéseim jó része elveszett költözködéseim során.

Arról, hogy ő szervezte meg a műtétet, és gyűjtötte rá a pénzt, nem volt hajlandó beszélni. A svédországi magyar nagykövet érdemeit emlegette főként.

- Frigyes – Frigyesnek emlegette – nagyon szerette a férjemet. Sokra becsülte őt, mint politikust, mint a két világháború közti magyar demokrácia megteremtőjét. Azt mondta róla, hogy a jövő Magyarországot azokra az alapokra lehet majd lerakni, amit a férjem teremtett meg, egy szörnyű kilátástalan helyzetben. Máskülönben azt hallottam róla, hogy valami Nyugat-esten az előadást megzavaró, randalírozó nyilasokat megverte, voltak vagy hárman, talán azért nem többen, mert Horthy becsukatta őket, a kommunistákkal egyetemben.

Rákérdeztem gróf Bethlen István sorsára.

Nem szívesen beszélt erről. Elmondta, hogy a szovjet csapatok bejövetelekor azonnal lefoglalták és Sztálin parancsára Moszkvába szállították. Sztálin tisztelte Bethlent, aki ellenezte a hadba szállást, aggodalommal töltötte el a revízió eme formája. Azért vitette ki, hogy megírassa vele emlékiratait, kifejezetten az ő, mármint Sztálin használatára. Amikor 1946-ban Moszkvában járt a magyar küldöttség, Rákosi, Gerő, Szakasits, Tildy meg a többi, Sztálin váratlanul azt mondta:

- Elvtársak, ha akarják, egy személlyel többen térhetnek haza!

Szokatlan ajánlat volt ez Sztálintól, fűzte hozzá a grófnő, mert inkább az volt a szokás, hogy Moszkvából kevesebben tértek haza, mint ahányan oda utaztak. – Bethlen István megoldotta azt a feladatot, amit rá róttam – folytatta Sztá-

lin -, megírta visszaemlékezéseit, köszönettel visszaadom az elvtársaknak. Még mielőtt Rákosi megszólalhatott volna, Szakasits Árpád indulatosan közbevágott: Sztálin elvtárs! Nincs szükségünk grófokra. Maradjon csak, ahol van. Sztálin széttárta a kezét. Ahogy az elvtársak gondolják. Nekem nincs vele semmi bajom. Tőlem maradhat is. – Szegény férjem – folytatta, nemsokára meg is halt. Sztálin emberségesebb volt, mint Szakasits, de megbűnhődött érte. Addig hízelgett Rákosiéknak, addig verte szét a szociáldemokrata mozgalmat, míg Rákosiék is bedutyizták.

Szívesen megkérdeztem volna, hogy honnét tud minderről, de nem mertem, attól tartva, hogy sértésnek vagy kétkedésnek veszi faggatózásomat.

Arra emlékszem még, hogy volt a szobában egy hatalmas szuszékszerű, vaspántokkal kivert utazóládaféle. Ha jól emlékszem, fekete lehetett és mai ismereteimmel reneszánszkorinak tartottam volna. Erről a ládáról mondta, hogy ebben őrzí férje iratait, nemcsak a családi iratokat, hanem Bethlen politikai pályafutásának dokumentumait. Levelek, okiratok, megállapodások szövege, és persze tervezetek, piszkozatok. Fölajánlotta, ha érdekel, beléjük nézhetek, akár még tanulmányt is írhatok róluk. Vagy általuk.

Estig ott maradtam nála. Hihetetlenül rokonszenves személyiség volt, azt hiszem, szívesen diskurált velem. Meg is állapotuk, hogy hamarosan fölkeresem, de arra már nem emlékszem, hogy újabb találkozásunk, s az, hogy beletekintsek az iratokba, mi okból hiúsult meg.

Az 1950-es évek első felében egy irodalomtörténész átszámította az akkori forintra azt a koronamennyiséget, amit naponta költött el Ady Endre. Ha jól emlékszem 5-600 forint jött ki, ebben benne volt az egész nap rendelkezésére álló konflis bérlete is. Megjegyzendő, hogy tanári fizetés 1950-1953 táján havi 600 forint volt.

Frimmel Gyula: Fény